

УДК 340.132

ПРАВО НА ДОСТУП ДО СУДУ: ЄВРОПЕЙСЬКА ТРАДИЦІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Юрій МАТАТ,

кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АНОТАЦІЯ

У статті з'ясовується сутність права на доступ до суду як елемент права на справедливий суд, гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Проаналізовано стандарти Європейського суду з прав людини щодо практичного втілення права на доступ до суду. Досліджено найбільш проблемні сфери, пов'язані із забезпеченням цього права в Україні. Визначено концептуальні засади застосування практики Європейського суду з прав людини, а також положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як правового інструмента, покликаного компенсувати відсутність «конкретизувального» законодавства, а також сприяти вирішенню юридичних справ за умови наявності прогалин у національному законодавстві, з метою гарантування індивідам права на доступ до суду.

Ключові слова: доступ до суду, право на справедливий суд, права людини, практика Європейського суду з прав людини, імплементація міжнародно-правових норм.

THE RIGHT OF ACCESS TO A COURT: EUROPEAN TRADITION AND GUARANTEE PROBLEMS IN UKRAINE

Yurii MATAT,

Candidate of Law Sciences,
Assistant at the Department of Theory of State and Law
of Yaroslav Mudryi National Law University

SUMMARY

The article clarifies the essence of the right of access to a court as an element of the right to a fair trial, guaranteed by Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The standards of the European Court of Human Rights concerning the practical implementation of the right of access to a court have been analyzed. The most problematic areas related to ensuring this right in Ukraine have been studied. The conceptual principles of application of the practice of the ECHR, as well as the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as legal instrument designed to compensate the lack of "concretizing" legislation, as well as to facilitate legal cases in the presence of gaps in national legislation, are defined, in order to guarantee individuals the right of access to a court.

Key words: access to a court, the right to a fair trial, human rights, the practice of the European Court of Human Rights, the implementation of international law norms.

Постановка проблеми. Ратифікація Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) покладає на нашу державу обов'язок неухильного додержання зобов'язань за цим міжнародно-правовим документом, що вимагає від нашої держави необхідності організувати свою правову систему так, щоб забезпечити реальне гарантування передбаченого Конвенцією права на судовий захист, створити рівні умови доступу до правосуддя.

Всезагальний характер доступності правосуддя підкреслюється в низці найважливіших міжнародно-правових документів. Так, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року передбачено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Національне законодавство України також установлює гарантії судового захисту прав людини. Так, відповідно до ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Доступність до правосуддя полягає в неприпустимості

встановлення державою будь-яких перешкод на шляху до правосуддя. Реалізувати право на правосуддя – означає досягти кінцевої мети судочинства – захисту порушеного чи оспорюваного права. Відтак і доступ до правосуддя, і сама процедура відправлення правосуддя є взаємопов'язаними складниками поняття «доступність правосуддя».

Актуальність теми дослідження. На виконання взятих міжнародних зобов'язань Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016, а також Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017, якими передбачено низку змін, метою яких є практична реалізація принципу верховенства права й забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом. Саме ці державотворчі процеси й зумовили актуальність дослідження указаної проблематики.

Стан дослідження. Проблеми права на доступ до суду присвячені дослідження багатьох учених, зокрема Д. Віткаускаса, В. Городовенка, Н. Грень, Г. Дикова, В. Кампа, О. Лемак, П. Рабіновича, О. Ткачука, С. Шевчука та інших.

Метою й завданням статті є дослідження права на доступ до суду як елемента права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції, а також стандартів Суду щодо практичного втілення вищевказаних положень і найбільш проблемних сфер, пов'язаних із забезпеченням права на доступ до суду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Під доступом до правосуддя, згідно зі стандартами Суду, розуміється здатність особи безперешкодно отримати судовий захист як доступ до незалежного й безстороннього вирішення спорів за встановленою процедурою на засадах верховенства права. Розглядувана категорія разом із такими елементами, як остаточність судового рішення та своєчасність виконання остаточних рішень, є невід'ємними складниками права на суд, яке, у свою чергу, посідає одне з основних місць у системі фундаментальних цінностей будь-якого демократичного суспільства.

Необхідність визнання обов'язковості практики Європейського суду з прав людини законодавчо ґрунтується на нормах п. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997, згідно з яким Україна повністю визнає на своїй території дію статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою й без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення та застосування Конвенції, а також ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006, у якій зазначено, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Ґрунтуючись на практиці Суду, сьогодні визначають чотири основні проблемні сфери, яких стосується право на доступ до правосуддя: (а) відсутність або нестача правоздатності з боку заявника для подання цивільного позову (*Golder v. the United Kingdom*) або апеляції в кримінальній справі (*Papon v. France*) чи для отримання судового рішення (*Ganci v. Italy*); (б) процесуальні перешкоди доступу, такі як обмеження строків (*Hadjianastassiou v. Greece*) і судові витрати (*Kreuz v. Poland*); (в) практичні перешкоди доступу, такі як недостатність правової допомоги (*Airey v. Ireland*); (г) невідповідність відповідей у цивільних справах (*Osman v. United Kingdom*) [1, с. 39–40].

Під правоздатністю висувати позови, вимагати відшкодування шкоди й домагатися рішення суду розуміється право подання позову в суд, який наділений повноваженнями розглядати питання фактів і права, що стосуються конкретного спору, з метою постановлення рішення, що матиме обов'язкову силу (*Le Compte, Van Leuven And De Meyere v. Belgium*, арр. № 6878/75, 7238/75, р. 51).

Водночас серед названих сфер на найбільшу увагу застосовують процесуальні та практичні перешкоди доступу до правосуддя, оскільки останні є виявом права держав накладати обмеження на потенційних учасників судового розгляду та, як правило, найменшою мірою залежать від волі самих учасників процесу.

Один із таких прикладів процесуальних перешкод у доступі до правосуддя міститься в Кодексі адміністративного судочинства (далі – КАС) України, згідно з положеннями якого позивача може бути не допущено до судового захисту, якщо в матеріалах справи (фактично в матеріалах позовної заяви) суд не знайде підстав для визнання причин пропуску строку звернення до суду поважними й це дозволяється зробити без проведення судового засідання. Розглянемо цей випадок процесуальних перешкод більш детально.

Так, за приписами ст. 100 КАС України, адміністративний позов, поданий після закінчення строків, установлених законом, залишається без розгляду, якщо суд на підставі позовної заяви та доданих до неї матеріалів не знайде підстав для визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними, про що постановляється ухвала. Частина друга цієї самої статті встановлює, що позовна заява може бути залишена без розгляду як на стадії вирішення питання про відкриття провадження в адміністративній справі без проведення судового засідання, так і в ході підготовчого провадження чи судового розгляду справи. Разом із тим видається очевидним, що практика залишення суддею позовної заяви без розгляду у зв'язку з пропуском строку звернення до суду без проведення судового засідання та з'ясування причин пропуску цього строку на підставі ст. 100 КАС України є неприпустимою, суперечить чинному процесуальному законодавству та принципам адміністративного судочинства. Як справедливо зазначає М. Смокович, навіть якщо вважати, що із цих питань процесуальні норми є неоднозначними в трактуванні, колізійними, то за практикою Європейського суду з прав людини в таких випадках закон повинен трактуватися на користь заявника [2, с. 19].

Зокрема, у рішенні Суду у справі «*Ilhan v. Turkey*» зазначено, що правило встановлення обмежень доступу до суду у зв'язку з пропуском строку звернення повинно застосовуватися з певною гнучкістю й без надзвичайного формалізму, воно не застосовується автоматично і не має абсолютного характеру; перевіряючи його виконання, варто звертати увагу на обставини справи. Окрім цього, у справі «*Bellet v. France*» Суд зазначив, що стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним із аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання в її права. Пропущення строків звернення до адміністративного суду не може бути безумовною підставою для залишення позову без розгляду, оскільки суд може визнати причину пропуску таких строків поважною, і в такому випадку справа розглядається й вирішується в порядку, встановленому КАС України. Тому є всі підстави констатувати, що залишення позовної заяви без розгляду за правилами ст. 100 КАС України без проведення судового засідання свідчить про однозначне порушення права на доступ до правосуддя й про неналежний судовий захист.

В основу забезпечення справедливого доступу до правосуддя покладено принцип рівності, який, як справедливо відзначає О. Лемак, розглядається в цьому контексті як гарантія однакового масштабу доступу до судового захисту незалежно від його диференціації, з огляду на недопущення різного ставлення за однакових чи подібних обставин, що посягає на сутність змісту права на судовий захист [3, с. 10].

Як один із прикладів порушення права на доступ до суду варто проаналізувати обставини справи «*Balatskyi v. Ukraine*» (арр. № 34786/03), згідно з фактами якої заявник звернувся до національного суду з позовною заявою, стверджуючи, що його було незаконно переведено на іншу, нижчеоплачувану посаду. Проте суд першої інстанції відмовився прийняти зазначену позовну заяву з огляду на перебування в суді аналогічної справи за участі позивача. З того часу суд першої інстанції не постановив жодного процесуального рішення у справі, а пояснення щодо ідентичності двох судових спорів надав заявнику в позапроцесуальному порядку – листом, який не можна було оскаржити. У цій

справі Суд визнав порушення права заявника на доступ до суду, зазначивши при цьому, що неможливо припустити, щоб п. 1 ст. 6 Конвенції детально описував процесуальні гарантії, які надаються сторонам у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд – і водночас не гарантував сторонам, що спір щодо їхніх прав та обов'язків цивільного характеру буде остаточно вирішено (див. *Multiplex v. Croatia*, № 58112/00, р. 45; *Kutic v. Croatia*, № 48778/99, р. 25; *Sukhorubchenko v. Russia*, № 69315/01, р. 43).

Варто також зазначити, що Суд у своїх рішеннях, здійснюючи тлумачення положень Конвенції, указав, що право на доступ до правосуддя не має абсолютного характеру та може бути обмежене: держави мають право встановлювати обмеження на потенційних учасників судових розглядів, але ці обмеження повинні переслідувати законну мету, бути спільномірними й не настільки великими, щоб спотворити саму сутність права (*Ashingdane v. the United Kingdom*).

Ще одним прикладом порушення права на доступ до правосуддя є факти, покладені в основу рішення Суду у справі «*Volovic v. Ukraine*» (арр. № 15123/03). За обставинами указаної справи, заявник стверджував, що йому незаконно відмовили в доступі до суду апеляційної інстанції, який мав повноваження переглянути справу як стосовно фактів, так і стосовно права, а також мав повноваження встановлювати нові факти, які не досліджувались під час розгляду справи судом першої інстанції. У своїй апеляційній скарзі на рішення суду першої інстанції заявник посилався на неправильне застосування закону судом першої інстанції. Однак суд першої інстанції своєю ухвалою визнав його апеляційну скаргу неподаною.

У вказаній справі Європейський суд з прав людини указав, що, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах у межах юрисдикції таких судів додержання основоположних гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братись до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль у ньому апеляційного суду (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*, арр. № 39199/98, р. 62). Беручи до уваги особливості порядку апеляційного оскарження за національним законодавством, Суд дійшов висновку, що в цьому випадку право заявника на доступ до апеляційного суду захищено основоположними гарантіями, передбаченими ст. 6 Конвенції. Суд укотре зазначив, що обмеження права доступу, особливо щодо умов прийнятності апеляційної скарги, повинні застосовуватись із легітимною метою та зберігати пропорційність між застосовуваними засобами й поставленою метою (*Podbielski and PPU Polpure v. Poland*, арр. № 39199/98, р. 63). Проте, з огляду на процедурні вимоги, які діяли на момент розгляду справи, і спосіб, у який вони були застосовані у справі заявника, Суд дійшов висновку, що застосовані засоби не були пропорційні меті. Грунтуючись на зазначеному вище, Суд констатував, що заявнику відмовлено в доступі до суду, і встановив на цій підставі порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

У контексті вітчизняних реалій зауважимо, що наявні в національному законодавстві прогалини та інші техніко-юридичні недоліки системи права істотно мірою впливають на доступність правосуддя, тією чи іншою мірою обмежуючи доступ до суду. Неточність і неповнота у вирішенні важливих для відправлення правосуддя питань створює перешкоди на шляху реалізації основних завдань судочинства. Неврегульованість законодавством тих чи інших відносин у сфері судочинства може значною мірою вплинути на рух усього процесу, істотно завадити досяг-

ненню його цілей. Наприклад, невизначеність процесуального строку, порядку його обчислення, відсутність норм, що мали б регулювати здійснення важливої процесуальної дії, чи наслідки її здійснення можуть істотно ускладнити реалізацію права на судовий захист, безпідставно затягнути процес і навіть надати додаткові можливості для зловживань з боку представників судової гілки влади. Тому питання підвищення якості правового регулювання має бути постійною функцією законодавця.

Як практичну перешкоду в доступі до правосуддя варто розглядати відсутність правової допомоги або її недостатність. При цьому доцільно зазначити, що право на одержання безоплатної правової допомоги під час розгляду цивільних справ відсутнє як таке, вимога надати правову допомогу може виникати лише у випадках, а саме: (а) національний процесуальний порядок змушує заявника звернутися за допомогою до адвоката для представництва своїх інтересів на певній стадії процесу (наприклад, у суді касаційної інстанції); (б) з причин складності порядку судочинства або справи. При цьому повноцінний доступ до правосуддя може бути забезпечено шляхом функціонування системи надання безоплатної правової допомоги, а також спрощення порядку, який би давав можливість представляти свої інтереси в суді по цивільних справах особисто. Варто зазначити, що п. «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції гарантує право на безкоштовну правову допомогу особі, якщо вона не має достатніх коштів, лише в кримінальному процесі. Проте Суд у справі «*Airey v. Ireland*» (арр. № 6289/73) зауважив, що, незважаючи на відсутність такої норми для цивільного процесу, п. 1 ст. 6 Конвенції може спонукати державу забезпечити правову допомогу захисника, коли така допомога необхідна для реального доступу до суду. У цьому контексті варто зазначити, що в Україні сьогодні є чинним Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011, яким визначено порядок реалізації права на безоплатну правову допомогу, підстави та порядок, а також державні гарантії щодо її надання.

Окрім цього, в Україні натеper є актуальною проблема, пов'язана з порушенням права на доступ до правосуддя через збільшення розміру судового збору. Так, із запровадженням Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору», який набрав чинності 01.09.2015, збільшеного розміру судового збору низка категорій осіб втратили пільги по сплаті судового збору, деякі інші особи (насамперед малозабезпечені особи, пенсіонери тощо) через незадовільне матеріальне становище не в змозі сплатити непомірний для них новий розмір судового збору, через що останні не мають можливості як звернутися до суду, так й оскаржити в апеляційному чи касаційному порядку вже постановлені судові рішення. Цю проблему поглиблює й Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII, прийнятий Верховною Радою України 03.10.2017 [4], яким, зокрема, передбачено внесення змін до Закону України «Про судовий збір», а саме пропонується переглянути окремі ставки судового збору, як-от: збільшити за подачу позовної заяви майнового характеру, яка подана юридичною особою, з 1,5 до 2% ціни позову, але не більше ніж 350 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; збільшити за подачу апеляційної скарги на рішення суду; заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення суду; апеляційної скарги на судовий наказ, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами з 110 до 150% відсотків ставки, що підлягала сплаті під час подання позовної заяви, іншої заяви і скарги; за подачу касаційної скарги

ги на рішення суду; заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду з 120 до 200% ставки, що підлягала сплаті під час подання позовної заяви, іншої заяви і скарги в розмірі оспорюваної суми тощо. Водночас, згідно зі стандартами Європейського суду з прав людини, вимога покрити такі судові витрати, як державне мито, в цивільних справах є сумісною з правом доступу до правосуддя лише тоді, якщо вона не спотворює саму його сутність (*Kreuz v. Poland*). Отже, згаданий Закон не сприяє вирішенню, а лише поглиблює проблему доступу малозабезпечених категорій осіб до суду.

Стосовно такого складника «права на суд», як остаточність судового рішення, зазначимо, що цей елемент вищевказаного права означає, що як тільки рішення в цивільній справі або виправдувальний вирок у кримінальній справі стає остаточним, вони негайно набувають законної сили без будь-якого ризику їх скасування (*Brumarescu v. Romania*). Це право впливає із принципу правової визначеності, згідно з яким суб'єктам має бути забезпечена можливість планувати свої дії з упевненістю, що вони обізнані про правові наслідки своїх дій.

Здійснюючи тлумачення принципу правової визначеності, Суд, зокрема, зазначив, що вказаний принцип вимагає, серед іншого, щоб, якщо суди винесли остаточне рішення з питання, їх рішення не ставилося б під сумнів (див. рішення у справі *Ryabykh v. Russia*, арр. № 52854/99, р. 51). У рішенні по вказаній справі Суд дійшов висновку, що правова визначеність передбачає повагу принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності судових рішень. Цей принцип наполягає на тому, що жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного й зобов'язувального судового рішення просто з метою проведення повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження вищих судів на перегляд повинні використовуватися для виправлення судових помилок, неправомірних судових рішень, а не для того, щоб замінити перегляд. Відхилення від цього принципу виправдані, тільки якщо вони необхідні в обставинах істотного й незаперечного характеру.

Відповідно до усталеної практики Суду, вирішення питання щодо поновлення строку на перегляд судового рішення перебуває в межах дискреційних повноважень національних судів, однак такі повноваження не є необмеженими. Зокрема, суди мають чітко вказувати відповідні підстави. Так, як на одну з підстав для поновлення строку на перегляд рішення Суд указує, наприклад, неповідомлення судом у належний час сторін про рішення, що приймалися у їхній справі. Проте навіть у цьому випадку можливість поновлення процесуального строку не буде необмеженою, оскільки сторони в розумні проміжки часу мають уживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження (рішення у справі *Aleksandr Shevchenko v. Ukraine*, арр. № 8371/02, р. 27, а також ухвала у справі *Trukh v. Ukraine*, арр. № 50966/99).

У кожній справі національні суди мають перевіряти, чи підстави для поновлення строків на перегляд судового рішення виправдовують втручання в принцип *res judicata*, коли національне законодавство не обмежує дискреційні повноваження судів ні в часі, ні в підставах для поновлення строків (див. *Ponomaryov v. Ukraine*, арр. 3236/03, р. 41). Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок і недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду (*Ponomaryov v. Ukraine*, арр. 3236/03, р. 42). Наведені правові позиції Європейського суду з прав людини сьогодні втілено й у практиці Верховного Суду України (див. Постанову Верховного Суду України у справі від 06.09.2017 № 755/8494/16-ц) [5].

Не менш важливим складником права на доступ до суду, гарантованого ст. 6 Конвенції, є своєчасне виконання остаточного судового рішення. Так, Європейський суд з прав людини в рішенні по справі *Hornsby v. Greece* зазначив, що право на справедливий суд було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної держави допускала невиконання остаточного та обов'язкового судового рішення на шкоду одній зі сторін. Обов'язковість виконання судових рішень разом із іншими складниками права на справедливий суд, зокрема такими як суб'єктивна неупередженість суду, принцип правової визначеності, заборона втручання законодавця у відправлення правосуддя, розглядаються Судом як елементи верховенства права (*Golder v. The United Kingdom*, арр. no. 4451/70).

За інформацією, що міститься у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, у 2015 році Європейський суд з прав людини надіслав Уряду України 8143 справи проти України, які належать до категорії справ, що розглядалися в «пілотному» рішенні цього суду «Юрій Миколайович Іванов проти України» щодо невиконання або тривалого виконання рішень національних судів. Отже, 58,8% справ, що порушено в 2015 році Європейським судом з прав людини проти України, стосуються саме порушення права на виконання судового рішення [6, с. 171]. У Щорічному звіті про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2015 році наведено перелік основних проблем, які призводять до констатації Судом порушень Україною положень указаної Конвенції. Протягом багатьох років цей перелік не змінюється. І головною причиною негативної практики Суду проти України є невиконання або тривале виконання рішень національних судів.

Сьогодні можна констатувати, що національні суди застосовують прецедентну практику Суду та положення Конвенції здебільшого за відсутності конкретного нормативного припису національного законодавства, на підставі якого можна було б вирішити справу по суті. Разом із цим, як свідчить практика міжнародних судових органів захисту прав людини, ці органи докладають чимало зусиль задля ініціювання широкого застосування національними судами норм міжнародних конвенцій з прав людини. Зокрема, Європейський суд з прав людини неодноразово наполягав на застосуванні такого принципу: якщо Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є правовою основою, на яку може посилається заявник, то він повинен це робити в національному суді або навіть сам національний суд мусить звернутися до необхідної норми Конвенції [7, с. 452].

Водночас під час застосування національними судами положень Конвенції і практики Суду необхідно враховувати таке:

- 1) положення Конвенції та рішення Суду мають верховенство над національним правом для держав-учасниць;
- 2) якщо права не передбачені в Основному Законі, їх реалізація можлива безпосередньо на підставі положень Конвенції;
- 3) наявність прогалини в національному законодавстві не перешкоджає особі апелювати в національному суді до норм Конвенції, а національним судам – виносити на їх основі рішення, у тому числі в разі наявності прогалини щодо тих прав і свобод людини, які встановлені Конвенцією або рішеннями Суду;
- 4) у випадках, коли законодавець регулювання на національному рівні здійснювалось на підставі рішення Суду (тобто після фактичної констатації Судом відповідної прогалини), під час застосування цих норм необхідним є звернення до положень Конвенції або практики Суду, оскільки інший підхід унеможливить застосування таких норм наці-

онального законодавства у світлі міжнародних стандартів прав людини.

Натепер проблемною в Україні залишається ситуація, коли судова практика не визнає де-факто прямої дії норм про права людини та основні свободи в так званих важких справах, коли ці норми не можуть застосовуватися судами безпосередньо, а потребують конкретизації шляхом прийняття відповідних законів, які б визначали зміст цих прав і встановлювали б обмеження їх реалізації. Така позиція суперечить принципу прямої дії норм Конституції, відповідно до якого «звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі норм Конституції України гарантується» (ч. 3 ст. 8 Конституції України). Зазначене вказує на те, що суди не можуть відмовляти у здійсненні правосуддя або в захисті порушеного права на підставі відсутності конкретизувального законодавства або наявності прогалин у законодавстві. У таких випадках практика Європейського суду з прав людини покликана відігравати вирішальну роль, адже остання разом із положеннями Конвенції має прямо застосовуватися національними судами як правовий інструмент, покликаний компенсувати відсутність конкретизувального законодавства, а також сприяти вирішенню юридичних справ за умов наявності прогалин у національному законодавстві.

Висновки. На підставі викладеного можемо відзначити, що право на доступ до правосуддя впливає із принципу міжнародного права, який забороняє відмову у правосудді, є одним із найважливіших елементів права на судовий захист. Сьогодні можна констатувати, що найбільш проблемними сферами в забезпеченні права на доступ до правосуддя, які з року в рік встановлює Європейський суд з прав людини, в Україні залишаються недодержання розумних строків розгляду справ і невиконання судових рішень. Названі проблеми потребують невідкладного розв'язання, адже їх існування позбавляє гарантій доступу до правосуддя будь-якого практичного ефекту. Стандарти Європейського суду з прав людини, викладені в його рішеннях, стосовно умов доступу до правосуддя є імплементаційним заходом, що потребує вчинення практичних дій з боку України (що охоплює всі правові форми діяльності держави) як держави-учасниці Конвенції з метою забезпечення належних гарантій для рівного доступу індивідів до системи справедливого правосуддя.

Список використаної літератури:

1. Виткаускас Д. Защита права на справедливое судебное разбирательство в рамках Европейской конвенции о защите прав человека. Серия пособий Совета Европы / Д. Виткаускас, Г. Диков. – Воронеж : Элист, 2014. – 211 с.
2. Смокович М.І. Строк звернення до суду в адміністративному судочинстві / М.І. Смокович // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2 (4). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11smivas.pdf>.
3. Лемак О.В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / О.В. Лемак ; Ужгород. нац. ун-т ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2014. – 20 с.
4. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.
5. Постанова Верховного Суду України у справі № 755/8494/16-ц «від 06.09.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68776837#>.
6. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ombudsman.gov.ua.
7. Дженіс М. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі ; пер. з англ. О. Савченка. – К. : АртЕк, 1997. – 624 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Матат Юрій Ігорович – кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Matat Yuriy Ihorovych – Candidate of Law Sciences, Assistant at the Department of Theory of State and Law of Yaroslav Mudryi National Law University;

yuriy.matat@gmail.com